

Landmeter Von Wielligh op ongekarteerde taallandskap

Corlietha Swart

On 12 August 2009 (GRA Day), 150 years after the birth of the writer and linguist G.R. von Wielligh and almost 80 years after his death, the National Afrikaans Literary Museum (NALN) under the curatorship of mr Otto Liebenberg hosted a commemorative function in co-operation with the Bloemfontein Writers' Association (BSV) and the Department of Afrikaans and Dutch, German and French of the Faculty of the Humanities of the University of the Free State. In addition to being the first and youngest surveyor-general of the Z.A.R (South African Republic) appointed at the age of 25, Von Wielligh was a pioneer of Afrikaans linguistics and literature, far ahead of his contemporaries, leaving researchers with a rich heritage in both fields. This achievement was all the more remarkable since he was blind when he produced most of his significant work. The full scope and complexity of his heritage can only be unveiled by researchers in the wide variety of fields he explored coming together to share their findings, preferably resulting in a biography of the writer. This article, focussing on Von Wielligh's linguistic work, highlights the extent of his achievement – for which he did not always receive the credit he was due.

1. Inleiding

Gideon Retief von Wielligh (skuilnaam: Hans Kaapnaar) is op 1 April 1859 op die plaas Vrye Guns in die Paarl, gebore en op 9 Augustus 1932 in die distrik Hendrina oorlede. Alhoewel hy sy sig grotendeels op 44-jarige ouderdom in 1903, kort na die Anglo-Boere-oorlog, verloor het toe kalk op 'n karnaval in Delagoabaai in sy oë gegooi is (hy kon daarna maar vyf tot ses letters op 'n slag sien), was hy 'n navorser met vele fasette. Dit, danksy 'n blymoedige geaardheid en 'n lewenslange diensbaarheid aan die doelstellings van die Genootskap van Regte Afrikaners (GRA).

Von Wielligh se 150ste geboortedag is in 2009 tydens 'n Von Wielligh 150-huldigingsprogram by die Nasionale Afrikaanse Letterkundige Museum en Navorsingsentrum (NALN) in Bloemfontein herdenk. Mnr. Otto Liebenberg, NALN se kurator, het die inisiatief geneem om in samewerking met die Departement Afrikaans en Nederlands, Duits en Frans aan die Vrystaatse Universiteit (UV) en die Bloemfonteinse Skrywersvereniging (BSV), hierdie onderskatte figuur se grootliks vergete bydraes op 'n aantal terreine opnuut te laat ondersoek. Dit is gekomplementeer met 'n insiggewende uitstalling onder die titel, *G.R. von Wielligh – pionier-landmeter van die Afrikaanse woordlandskap*, wat deur Von Wielligh se oudste lewende kleinkind, emeritus-professor Deon von Willich,¹ geopen is. 'n Interessante artefak in die uitstalling was die outentieke kunswerk van die wapen van die Genootskap van Regte Afrikaners wat G.R. von Wielligh as 16-jarige seun in 1875 geteken het. Die uitstalling het ook memorabilia en voorbeelde ingesluit van sy onveranderde, sierlike handskrif waarmee hy steeds persoonlike en uitgebreide korrespondensie en 'n reeks boeke geskryf het ten spyte van sy gebrek.

Volgens Liebenberg regverdig Von Wielligh 'n volwaardige biografie. Die uiteenlopende vakgebiede wat betrokke is, sal volgens hom egter buitengewone eise aan 'n biograaf stel. Benewens die vervlegte genealogiese Bolandse bande met onder meer die Retiefs, Du Toits en De Villierse, aktiveer dit spesialisgebiede strekkende van die landmeterkunde en karteringsgeskiedenis van Suidelike Afrika, tot die Afrikaanse taalbeweging en die gepaardgaande geskiedskrywing daarvan. Die Bolandse en ZAR-kontekste en die rol van die Anglo-Boere oorlog sal deurentyd verreken moet word. Dieselfde geld vir verskeie fasette van die taalkunde (byvoorbeeld taalgeskiedenis, taalgeografie en gewestelike spraak of taalvariasie, toponimie, terminologie, leksikografie en ortografie). Dit sluit verder in die Khoi (Hottentot) en die San (Boesman) se mistiek, kultuur en mondelinge verhaleskat, joernalistiek en skeppende skrywerskap, vertaalkunde, kultuurgeskiedenis en selfs byeboerdery (waaroor hy 'n boek geskryf het). Die seminar by NALN was bedoel as 'n oproep aan navorsers om hierdie wye verskeidenheid terreine om Von Wielligh se nalatenskap na te vors en te dokumenteer as boustof vir 'n voorgestelde Von Wielligh-biografie.

2. Taalkundige nalatenskap

2.1 Dokumentering: 'n opdrag van die GRA

Daar word in hierdie verkennende artikel spesifiek gefokus op Von Wielligh se taalkundige nalatenskap. Dit is te meer 'n merkwaardige nalatenskap in 'n gespesialiseerde vakgebied as in ag geneem word dat 'n jong Von Wielligh self vir sy studies moes betaal omdat die familie weens borgstaan alles verloor het. Sy skoolloopbaan het ook eers op elfjarige ouderdom 'n aanvang geneem.

Sy begaafdheid blyk reeds uit die feit dat hy reeds op vyftienjarige leeftyd 'n landmeter van beroep was. Op vyf-en-twintig was hy landmeter-generaal, die jongste in die geskiedenis van Suid-Afrika. Juis hierdie beroep het vir hom die ideale omstandighede geskep vir taalkundige veldwerk aangesien hy die land deurkruis en gereeld by mense uit verskillende streke oorgebly het. Sodoende kon hy hul taalgebruik eerstehands bestudeer en dokumenteer.

Laasgenoemde noem hyself in die voorwoord van *Ons Geselstaal* (1925) "...'n na-oes van 'n opdrag van die GRA aan lede om aantekeninge van die Afrikaanse spreektaal en eienaardighede te maak". Aan hierdie taak het hy hom onvermoeid sedert 1876 (hy was toe sewentien) gewy. Dit getuig van 'n ongewone volwassenheid en begrip van die "groter taak" van die individu se diensbaarheid aan 'n taalgemeenskap. Von Wielligh bestempel homself byvoorbeeld in *Eerste skrywers* (1922) op die titelblad as "Die laaste stem en naklank uit die Genootskap van Regte Afrikaners". Teen daardie tyd was hy reeds erelid van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Taal, Lettere en Kuns.

2.2 *Verlore veldwerk*

'n Weinig bekende verlies uit die Anglo-Boere oorlog is die feit dat Von Wielligh se dokumentasie van taalvariasieveldwerk oor meer as drie-en-twintig jaar tydens die oorlog in vyandige hande beland het. Dit het noukeurige aantekeninge oor taalkundige en dialektiese verskynsels in “geselstaal”, soos hy die verskynsel genoem het, behels. Daarom moes hy uiteindelik op sy geheue staatmaak om hierdie navorsing te rekonstrueer. Dit is vervolgens verder gekompliseer deur die verlies van sy sig (Von Wielligh 1922:57).

2.3 *Ons Geselstaal, 'n baanbrekerswerk*

Uiteindelik het hy die werk tussen 1921 en 1922 in *Die Huisgenoot* gepubliseer. Die redakteur was op daardie stadium die bekende taalkundige, prof. Johannes J. Smith, wat enkele aanbevelings gemaak het en hom met proefleeswerk gehelp het (vergeelyk ook in dié verband Hugo, 2009: 74, 77). Smith sou later die eerste hoofredakteur van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal* word.

Die uiteindelige resultaat was die boek *Ons Geselstaal* (1925) met 'n inleiding deur Smith. Hierin noem Smith dit “baanbrekerswerk” en “pionierswerk”. Hy noem ook dat die skrywer bewus was van die onvolmaaktheid daarvan, maar dat dit 'n stuk veldwerk is waarvan kennis geneem gaan word in die Afrikaanse taalkunde en dat dit as vertrekpunt vir verdere studie kon dien.

3. Leksikografiese nalatenskap

Die jaar na die verskyning van die boek word Smith aangestel as die eerste hoofredakteur van die *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*.² Smith het hom reeds in 1920 begin beywer vir 'n groot Afrikaanse woordeboek en sy woordversameling begin opbou wat mettertyd tot 'n kwartmiljoen kaartjies aangegroei het. (Schoonees, 1958:123) Hy het sy werk as hoofredakteur begin deur met persone en liggame oor die hele land heen te skakel vir medewerking. 'n Subredaksie vir die verwerking en insameling van materiaal is ook in die lewe geroep. Die *Inleiding tot die WAT (deel A-C)* werp meer lig op die samestelling van dié medewerkers: hulle was adv. J.H.H. de Waal, dr. F.E.J. Malherbe, dr. R Marloth, dr. E. Percy Phillips, Gustav Preller, die *Natalse Saamwerk-Unie* onder leiding van dr. P.C. Schoonees, senator C.J. Langenhoven en G.R. von Wielligh. In die *Inleiding tot die WAT* word Von Wielligh beskryf as “...afkomstig van Hendrina, Transvaal, 'n medewerker wat fokus op bepaald Oos-Transvaalse woorde en uitdrukkinge, maar vanweë sy veldwerk, die hele taalgebied dek soos gedokumenteer in *Ons Geselstaal*...”

Chronologies beskou kan uiteraard afgelei word dat baie van Von Wielligh se veldwerk vir Smith, net soos sy eie lysste, sinvolle data en agtergrond kon bied in

sy nuwe pos en dat baie van hierdie gegewens uiteraard, nadat dit gekontroleer is, as lemmas in die WAT tereggekem het. Of Von Wielligh in alle gevalle in die WAT die krediet vir sy veldwerk gekry het wat hom toegekem het, is 'n vraag wat slegs vasgestel kan word uit 'n vergelykende studie tussen enersyds die gedrukte WAT asook die omvangryke kaartjiewersameling in die kluis van die Buro van die WAT en andersyds die Von Wielligh-publikasies in *Die Huisgenoot* en in *Ons Geselstaal*.

By navraag (10.8.2009) was die WAT-hoofredakteur, dr. Willem Botha en sy medewerker dr. Frikkie Lombard wel bewus van 'n beperkte aantal verwysings na Von Wielligh in die kaartjiewersameling. By verdere navraag het me. Tanja Harteveld met behulp van die gevorderde nuwe elektroniese WAT-soekfasiliteit 611 gebruiksvoorbeelde van Von Wielligh in die sentrale teks van dele A tot R, soos geëkserpeer tot 8 Februarie 2010, geïdentifiseer. Dit was heelwat minder as 'n tydgenoot van hom, C.J. Langenhoven, met 2621 verwysings. 'n Verdere ontleding van die data het aangetoon dat daar maar net 102 van hierdie 611 lemmas uit die omvangryke *Ons Geselstaal* afkomstig was. Tog het hierdie werk toe reeds gewemel van ekserpeerbare lemmas. Uitgaande hiervan behoort die verwysings na Von Wielligh in die WAT veel meer te wees. As in ag geneem word dat Von Wielligh (net soos Langenhoven) in 1932 oorlede is, sou 'n logiese veronderstelling wees dat die eerste dele van die WAT (wat weliswaar eers vanaf 1950 uitgegee is) na verhouding meer verwysings na Von Wielligh behoort te bevat as latere dele. Die teendeel is egter waar, aangesien A maar 3 verwysings bevat (bv. 'n lemma soos "anneks"), B 3 en C 0. Van D af met 19, gaan dit algaande beter. Die verwysings na Von Wielligh lyk verder soos volg: E - 10, F - 7, G - 23, H - 35, I - 12, J - 13, K - 269, L - 44, M - 38, N - 17, O - 59, P - 33, Q - 0 en R - 26.

Interessant genoeg verwys Hugo (2009:77) na vroeë wat ontstaan het oor die geskiktheid van Smit as hoofredakteur van die WAT aangesien daar in sy tyd (vanaf 1926 tot met sy aftrede in 1945 weens sy gesondheid) nog geen deel van die woordeboek verskyn het nie. Daarteenoor is wel 'n kosbare woordversameling van 230 000 kaartjies opgebou (volgens bevindinge in 1945 deur die Broeksmakomitee, vergelyk die *Inleiding tot die WAT, deel A-C*, 1950: ii). Die waarde van hierdie versameling word in Julie 1944 deur prof. D. B. Bosman en dr. J. du P. Scholtz as volg beskryf: "Ons is baie beslis van mening dat dit 'n kosbare versameling van Afrikaanse taalmateriaal vorm en dat dit 'n nasionale verlies sou beteken as hierdie materiaal nie in deeglik bewerkte vorm aan die volk beskikbaar gestel word nie" (*Inleiding tot die WAT, deel A-C*, 1950: ii).

Muller (1990: 390) noem in sy studie oor die geboorte en groei van die Nasionale Pers dat die kontrak wat tussen die Nasionale Pers, die regering en die WAT onderteken is, gestipuleer het dat die voorgenome verklarende woordeboek ook gegewens oor etimologie en uitspraak moes bevat (en binne drie jaar en drie maande afgehandel moes wees!) waarna die Pers die werk sou uitgee. Almal het destyds die omvang van die werk onderskat. Die WAT as omvattende woordeboek van 'n

snelgroeiende taal is immers tans na meer as 80 jaar steeds nie naastenby afgehandel nie. Die letter R eers in 2009 uitgegee is en Z sal eers, volgens beraming, in ongeveer 2026 bereik sal word, 'n eeu na die ontstaan van die woordeboek. Dit neem nie weg dat Smith tot 1932 in Von Wielligh en sy materiaal 'n goeie medestander gehad het nie. Dit sluit die kwessie van woord-uitspraak in.

Die enigste uitspraak wat egter in dié verband met sekerheid gemaak kan word, is dat Von Wielligh se omvangryke veldwerk ten opsigte van uitspraak en woordeskat uit verskillende streke (taalvariasie) weens 'n ideale veldwerkposisionering, sonder twyfel aan Smith 'n waardevolle bron besorg het. Hoe daarmee omgegaan is, bly voorlopig onduidelik.

4. Gewestelike spraak

Sedert *Ons Geselstaal* in 1925 verskyn het, het heelwat omvangryke, sistematiese studies ten opsigte van gewestelike spraak of taalvariasie in Afrikaans verskyn. 'n Vroeëre werk was dié van Rademeyer: *Kleurling-Afrikaans* (1938). S.A. Louw volg dit op met sy *Taalgeografie: Inleidende gedagtes oor Dialekstudie* (1941) en sy werk aan die *Afrikaanse TaalAtlas* (Louw 1959). Claassen en Van Rensburg gaan verder met hul *Taalverskeidenheid, 'n Blik op die spektrum van Taalvariasie in Afrikaans* (1983) waarin Kaapse Afrikaans, Flaaitaal, ensovoorts verreken word. Nog 'n werk van dié aard is *Variasietaalkunde* (1987) van Du Plessis met 'n hoofstuk wat spesifiek fokus op Van der Merwe-Afrikaans. Grobler, Prinsloo en Van der Merwe het in 1990 'n algemene taalAtlas die lig laat sien (*Language atlas of South Africa*). Nieuwoudt se *Die taal van die Griekwas en die Rohoboth-Basters* (1990) fokus op wat vandag Oranjerivier-Afrikaans genoem word.

Daar was ook uitgebreide akademiese navorsing, projekte en hoofstukke in publikasies, soos byvoorbeeld hoofstukke in 'n *Verkenning van Afrikaans* van Van Rensburg (1988) en omvangryke navorsing oor Griekwa-Afrikaans wat in 1984 onder leiding van Van Rensburg (projekleier) en medewerkers by die destydse U.O.V.S. gedoen is en nuttige datalyste opgelewer het. Links (1989) se fokus het weer op die spraak van Namakwalanders geval in sy *So praat ons Namakwalanders*. Coetzee (1989) het die uitspraakvariasie in die Afrikaans van Johannesburgse bruin gemeenskappe bestudeer en Kotzé (1983) het gefokus op variasiepatrone in Maleier-Afrikaans.

Hoewel bogenoemde nog geen volledige lys is nie, bevat dit wel die vernaamstes. Daaruit blyk dat geen latere navorser werklik Von Wielligh se wye spektrum, vervat in een omvangryke werk, kon ewenaar nie.

Die eerste vergelykbare omvattende naslaanwerk oor gewestelike spraakverskynsels is dr. Anton Prinsloo se woordeboek oor kontreitaal, *Annerlike Afrikaans*, wat pas in 2009 verskyn het. In die *Afrikaanse Woordelys en Spelreëls* van 2002 is daar ook wel 'n lys met woorde uit die omgangstaal opgeneem (toe Prinsloo die voorsitter van die

Taalkommissie was).³ Merkwaardig genoeg ontbreek *Ons Geselstaal* dikwels in die bibliografieë van bogenoemde latere navorsers.

Ons Geselstaal gee 'n oorsig van gewestelike spraak van Afrikaans soos dit indertyd in die verskillende streke gepraat is. Hierdie studie moet dan ook binne die konteks van die tyd en omstandighede waarin dit geskryf is, beskou word. In literatuurgeskiedenis word Von Wielligh se belangrikste literêre werk, *Jakob Platjie*, getipeer as didakties-informatief van aard (Kannemeyer, 1988: 37, ensovoorts). Met die boekstaving van sy taalkundige waarnemings was dit in werklikheid nie anders gesteld nie en sy mededeling oor taalkundige kwessies in *Ons Geselstaal* kan eweneens stilisties as “didakties-informatief” beskryf word.

Von Wielligh verduidelik in die boek woordeskatuitbreiding, -verryking en nuutskeppinge aan die hand van geografiese verspreiding, asook die onderskeie trektoegte van Afrikaanssprekendes die binneland in. Hy bevind byvoorbeeld dat die koloniste wat nie aan die trek deelgeneem het nie, hul woordeskat oor ander visse, wynbou en sekere plante behou het. Hy lei vervolgens af dat diegene, wat binneland toe getrek het, daardie woordeskat verloor het, maar darem nuwe ondervindinge opgedoen en voorwerpe ontdek het wat tot woordeskatverryking aanleiding gegee het. Hy verklaar in dié verband: “Ons praat dieselfde taal, slegs met die onderskeid dat een deel ryker is aan woorde van 'n sekere soort as die ander. En dit vereis oplettendheid om die onderskeid vas te stel” (1925:13). Laasgenoemde vaardigheid het hy, veral ook later as gesiggestremde, met verskerpte gehoor, indrukwekkend bemeester. 'n Mens kan jou egter afvra of sy afleiding in die verband klop en of hy nie die voortbestaan van die menslike woordeskatgeheue onderskat nie.

Hieruit blyk wel dat sy fokus nie op standaardtaal was nie, maar op afwykende verskynsels in taal volgens streek. Hy verklaar dan ook: “Wat uitspraak en woordkeuse betref, is die afwykings so gering dat selfs geleerdes dit moeilik vind om dit te ontdek; hiervan het ek ondervinding genoeg opgedoen met die lysie van woorde en uitdrukkings wat ek oor die hele Unie rondgestuur het om met plaaslike spraak te vergelyk” (1925:13). Von Wielligh was gekant teen die term “dialektiese Afrikaans” aangesien die afwykings en onderskeid in die spraak van die verskillende streke volgens sy waarnemings te onbeduidend was om van dialekte te praat (1925:4).

5. Kartering van die taallandskap

Hy is die eerste taalkundige waarnemer wat aanstalties gemaak het om die Afrikaanse taalareas in streke te verdeel. Landmeter-generaal Von Wielligh het hom dus weliswaar hier op 'n “ongekarteerde taallandskap” bevind en hy het, eie aan sy primêre beroep, ook die taallandskap waarmee hy in aanraking gekom het, gekarteer. So het hy in wese veldwerk in Afrikaans gedoen wat Louw se eerste *Afrikaanse TaalAtlas* (1959) ongeveer 34 jaar vooruit was. Eintlik was sy navorsing sy tydgenote

veel langer vooruit as in ag geneem word dat sy aanvanklike streeksdialeknavorsing reeds tydens die Anglo-Boere oorlog verlore geraak het.

Hy verdeel, volgens sy eie waarnemings, die Unie in 10 spraakafdelings. Hierby laat speel hy die provinsiale grense dalk soms 'n te groot rol, want taalgebruik steur hom nie noodwendig aan mensgekarteerde grense nie (vergelyk ook in dié verband Louw, 1941: 38). In deel twee van *Ons Geselstaal* word die volgende streke bespreek: (1) Die Boland as Afrikaans se Bakermat, (2) Die Noordwestelike Distrikte (wat Boesmanland en Namakwaland insluit), (3) Die Binnelande van die Kaapprovinsie, (4) die Suidelike distrikte van Swellendam tot Port-Elizabeth, (5) die Oostelike Distrikte van Port-Elizabeth tot Basoetoeland, (6) die Vrystaat, (7) Natal, (8) Oostelike Transvaal, (9) Westelike Transvaal en (10) Griekwaland-Wes en Betsjoeanaland.

Daar kan in hierdie artikel nie ingegaan word op die skrywer se voorbeelde by elk van die tien spraakafdelings nie. Om die diepgang van sy navorsing per streek te illustreer, beperk ek my daarom tot enkele streekswoorde wat hy t.o.v. Griekwaland-Wes aanwys. Tydens die NALN-beraad in 2009 het 'n deskundige op die terrein van Griekwa-Afrikaans, prof. Hans du Plessis, uit die gehoor onderskryf dat Von Wielligh inderdaad reeds in 1925 fyn taalkundige waarnemings rondom die Griekwa-Afrikaanse woorde en segswyses gemaak het met verwysing na *hoeka*, *pa-goed*, *goete* en *breek geslaan*, ensovoorts. 'n Voorbeeld van die uitdrukkings uit hierdie streek, is die bydrae van mej. Miems Haumann van Campbell wat verwys na iemand wat (ondanks die stadige motors van voor 1925!) “'n S gooi”. Laasgenoemde het vandag steeds nie sy trefkrag verloor nie. Die intensiteit van Von Wielligh se taalkundige waarnemings word ten opsigte van elk van die 10 streke gehandhaaf.

6. Samewerking uit verskillende streke

Dit is duidelik dat taalondersoek vir Von Wielligh by uitnemendheid 'n saak van samewerking met medewerkers uit verskillende streke was. Hy het vraelyste en woordelyste aan hulle gestuur en sy entoesiasme vir die saak het kennelik goeie terugvoer gewaarborg.

Net na die voorwoord in *Ons Geselstaal* (1925) kom 'n erkenningsnaamlys voor van diegene wat goedgunstiglik sy woordelys met die plaaslike spraak van hul onderskeie distrikte vergelyk het. Hieronder tel bekende figure van destyds: prof. dr. B.B. Keet (Graaff-Reinet), mej. Sarah Goldblatt, Langenhoven se sub (Kaaipstad), prof. J.J. Smith wie se verbintenis met Von Wielligh reeds bespreek is (Stellenbosch), mev. M.E. Rothman, die skryfster MER (Swellendam), mnr. C.P. Hoogenhout, lid van die Genootskap (Wellington), mnr. D.F. du Toit (Oom Lokomotief van Bloemfontein), adv. E.G. Jansen en sy vrou (Pietermaritzburg), om maar enkeles te noem. Dikwels is dit dominees (soos ds. N.J. van der Merwe van Wepener) en regsliu, maar ook familie,

soos mej. Kittie von Wielligh (Clanwilliam), mej. Maria von Wielligh (Oudtshoorn) en mev. M.W. von Wielligh (Middelburgse Hoëveldse spraak).

Hy spreek verder die versugting uit dat "...studente van uniwersiteite (sic), uniwersiteitskolleges (sic), normaalskole en teologiese seminariums, gewapen met lyste woorde, gedurende lang vakansies hul tuisdistrikte se woordeskat moet vergelyk..." (1925:17). Die kommissie moet volgens streke verdeel word en dan die lyste nagaan en uitbrei. Von Wielligh se entoesiasme het baie medewerkers uit verskillende streke gemotiveer tot samewerking en uiteindelik noemenswaardige en baanbrekende taalkundige navorsing. Hierdie prosedure was 'n voorloper op die navorsing vir die WAT wat uiteindelik sou volg.

7. Beskouing oor van die aard van Afrikaans

Von Wielligh was 'n selferkende taalpuris; gevolglik stuit woorde soos "energie", "soliditeit", "affiliasie" en "alternatief" hom teen die bors. Hy verwys daarna (1922: 35) onder meer as wat ons mense op die platteland - en ook baie dorpelinge - hoor sing, maar hulle weet nie waar die goedjies presies sit nie..."

Verder waarsku hy veral teen die gebruik van Neerlandismes deur skrywers wat in "Hollands" en "in Holland" gestudeer het. Sy poging tot verafrikaansing van Nederlandse woorde en uitdrukkings, of enige taalvreemde woorde, is 'n minder geslaagde taaloefening, soos die woord "propaganda" wat hy met "voortplantingplanne" in *Die Brandwag* van Februarie 1918 verafrikaans het. Tog het sy naartoe verafrikaansing van die on-Afrikaanse ten doel gehad om sy lesers van hierdie jong taal te sensiteer vir 'n eie, unieke en suiwer Afrikaanse woordeskat en gepaardgaande taaltrots.

Sy deurdatte, vergelykende wye visie omtrent die Afrikaanse woordeskat, blyk uit sy volgende stelling: "In die eerste plaas het die woord *veld* 'n baie mooier betekenis gekry as wat dit in Hollands besit. Selfs die Engelse het daarop verlief geraak, sodat dit ook nou 'n Engelse woord geword het" (1925: 20).

Sy beskouing van die aard van Afrikaans blyk uit die volgende stelling (Von Wielligh, 1925: 24): "Die Afrikaanse taal is seker een van die suiwerste Germaanse tale wat daar vandag gepraat word. Sy grondwoorde is direk uit die Hollandse taal van die 17de eeu geneem; en dié het, met min uitsonderinge, die oorspronklike betekenis behou, soos *grond, vet, skaap*, (...). Dus, uit die aard van die saak is Afrikaanse enkelwoorde skaars. Die skat van suiwer Afrikaans bestaan egter uit sy samestellings, soos *nou-nou* (...), *wag-'n-bietjie* (...) *hotnaasagteros*, *swartwitpensbok* (...)" Dit pla hom dat die skryftaal in navolging van Nederlands, neig om so baie leenwoorde uit Frans, Latyn en Grieks direk op te neem ten koste van Afrikaanse woorde (1925:25).

Von Wielligh het verder beskik oor die vermoë om die herkoms en voorkoms van 'n spesifieke woord haarfyn geografies na te loop (en gedetailleerd letterlik oor

'n leeftyd heen te dokumenteer). Soos 'n bloedhond het hy nie laat los voor hy nie 'n bevredigende verklaring daarvoor gehad het nie. 'n Voorbeeld is “slinger-om-die-smoel” soos deur sy oupa (in Kaapstad gebore) gebruik. Hy het dit teruggevind by mnr. Krips Erasmus (boorling van Pearston) naby Stutterheim in 1878 en daarna weer in 1915 op die Hoëveld by mnr. Hermanus de Jager (Natal-boorling). Uiteindelik het hy aan die einde van die “dowwe spoor” van 37 jaar 'n bevredigende verklaring gevind by die Genootskapper C.P. Hoogenhout. Hoogenhout kon hom meedeel dat die woord effens anders (“slinger-om-die-trap”) in sy kinderjare in Holland gebruiklik was weens die meelpap wat aanhoudend geroer (geslinger) moes word om klontvorming te vermy (1925: 26).

Hy bespreek ook woordgevalle wat op verkeerde aannames geskoei is en tot nuwe benaminge lei, byvoorbeeld “seekoei” (1925: 28). Sy bespreking verwys verder na verskeie invloede op Afrikaans, soos die invloed van seemanstaal, Hollandse gewestelike spraak, Maleis, Portugees, Slawetaal, Frans, Duits en inheemse tale, soos “Hottentots”, kompleet met omvangryke lyste voorbeelde uit die “geselstaal”.

8. Ingesteldheid en vermoëns ten opsigte van taalkundige navorsing

8.1 'n Natuurlike taalkundige

Von Wielligh kan beskou word as 'n natuurlike taalkundige wat, sonder formele onderrig, verskeie dissiplines bestudeer het. Verskillende taalkundige dissiplines is herkenbaar in sy besprekings, al was daar nog nie noodwendig op daardie stadium benaminge vir al die hierdie dissiplines in Afrikaans nie.

Hy verwys onder andere na taalverskynsels per streek, individu en omstandigheid (wat dui op *sosiolinguistiese* waarnemings, waaronder geolekte, ideolekte, dialekte, ensovoorts). Hy verwys ook na samestellings, sonderlinge meervoude en sametrekkinge (wat op *morfologiese* waarnemings dui), na uitdrukkings (wat onder andere op *sintaktiese* waarnemings dui), verskuiwings van aksent, ontronding, nasalering en klankverskynsels (wat op *fonetiese* aspekte dui), die woordbetekenis (wat op *semantiese* waarnemings dui), die woordeskat, wisselvorme en spelling van woorde (wat tipiese *leksikografiese en terminologiese* aspekte aantoon), taal in gebruik (wat dui op *pragmatiese* aspekte) en die voorafgeskiedenis en invloede van ander tale op Afrikaans (*historiese taalkunde*).

Hy bespreek verder ook sy tyd se doelbewuste *taalbeplanning en taalpolitiek* (al was daar nog nie op daardie stadium terme vir die verskynsels nie) aan die hand van die VOC se grondbriefuitreiking in die Stellenbosch-, Drakenstein- en Riebeekdistrikte wat doelbewus nasionaliteite deurmekaar geplaas het. Dit het uiteraard uiteindelik tot die ontstaan van Afrikaans en 'n nuwe volk weens die ineen-smelting van verskillende volke (en tale) gelei terwyl Nederlands, aanvanklik as die taal van die

regering, uiteraard die oorhand behou het. Hy vermeld die latere fel aanslag van lord Charles Somerset om Engels aan Afrikaanses op te dring en bevind dat die geleerde woorde geen invloed op die spreektaal sal uitoefen nie en opgesluit sal bly "...in die geskifte waarin hul ingetronk is..." (1925: 25).

Von Wielligh het dus die totale taalkundige spektrum gedek en dit sonder formele taalkundige opleiding, maar gewapen met 'n uitstaande taalaanvoeling, waarnemingsvermoë en prysenswaardige dryfkrag. Dat hy egter wel ingelig was oor wêreldwye tendense ten opsigte van stelselmatige taalondersoeke, blyk duidelik uit sy verwysing na werk van die Dialect Society in Engeland, asook dr. Wright van Oxford se studie van Engelse tongvalle en dr. Wright en sir James Murray van die Laelande van Skotland se bewaring van suiwer uitspraak op grammofoonplate (1925:15).

8.2 'n Lewenstaak sonder gewin

Hoe besied hy was oor hierdie lewenstaak sonder gewin, blyk uit 'n verwysing in die derdepersoon na sy eie omstandighede wanneer hy die oprig van 'n ondersoek-"kommissie" deur vrywillige respondente bepleit:

So vèr as die skrywer van *Ons Geselstaal* hoef die lede nie te gaan nie. Vir hom beteken die samestel en publikasie van hierdie werkie 'n geldelike verlies; en al sou iemand die tekort finansiël (sic) wil dek, dan sal hy bly weier om van dié welwillendheid gebruik te maak. Want hy is ná 'n taalstryd van vyftig jaar nog fris en gesond om sy volk te dien; en al is hy amper blind, dan nog is hy gewillig om homself en sy tyd te offer aan 'n saak van liefde. (1925:17)

8.3 Hulde aan ander, maar self vergete

Von Wielligh lê tereg in *Ons Geselstaal* 'n denkbeeldige krans op die onbekende grafte van afgestorwe "boereskoolmeesters" (sic) wat Afrikaans help bevorder het. Hy vermeld sy eie meester in die dae toe Nederlands uit Kaaplandse skole verban is, Jan Balt, 'n Hollandse matroos, wat later lid van die GRA geword het (Von Wielligh, 1925:25). Von Wielligh is gretig om krediet aan mense toe te ken, maar self het hy min erkenning vir sy reuse bydrae tot Afrikaans gekry. Dat Von Wielligh sy eie prestasies behaal het as woelgees op beide taalkundige as letterkundige vlak, ten spyte van sy gebrek, verdien vandag inderdaad spesiale erkenning.

'n Mens kan hierby Von Wielligh se siening van homself in berekening bring. Hy het homself beskou nie as kunstenaar wat vir die uitgelese geleerdes skryf nie, maar as volkskrywer wat die eintlike taalgemeenskap wou bereik. In sy eie woorde: "Die kunstenaar lewer 'n kosbaar monument om sy volk onder die ander volke te laat uitblink; maar die Volksskrywer saai die sade, wat voedsel vir sy eie Volk lewer." (Schoonees, 1922: 71)

9. Slot

Met sy 150-jarige herdenking in 2009 is 'n behoefte vervul om Gideon Retief Von Wielligh te vereer vir die skoffelwerk wat hy saam met die Genootskap van Regte Afrikaners gedoen het om die taalakker plantgereed te kry. So ook vir die saad wat hy so mildelik in taalkundige, sowel as letterkundige beddings gesaai het sodat ons tans steeds die Afrikaanse vrugte daarvan pluk. Die bydrae deur Von Wielligh soos hierbo beskryf, onderskryf inderdaad mnr. Otto Liebenberg se versugting om 'n uitvoerige biografie:

Die regte tyd sal dus nog kom – indien nie teen 2025 met die 150ste herdenking van die stigting van die GRA nie, dan bes moontlik teen 2032, 'n honderd jaar na Von Wielligh se dood, of in 2059, tweehonderd jaar na sy geboorte. Tyd, die geskiedenis, is nie haastig nie. Die geskiedenis is 'n verbete, 'n ongenaakbare, 'n kliniese assessor van die waarheid, van reg en geregtigheid. En hy het die wêreld se tyd om daarvoor te wag.

Op 'n tyd wanneer min of dalk nie een van ons wat vandag hier bymekaar is meer hier gaan wees nie, sal dus wel gebeur wat móét gebeur, en sal reg aan die eerbiedwaardige ou gryse Von Wielligh geskied. Die begenadigde om dit te doen, sal nog gebore word. (Liebenberg, 2009)

Universiteit van die Vrystaat

Bronnelys

- Antonites, A.J.** 1968. Von Wielligh, Gideon Retief. *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek, deel I*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Claassen, G.N. & M.C.J. van Rensburg** (reds.) 1983. *Taalverskeidenheid. 'n Blik op die spektrum van taalvariasie in Afrikaans*. Pretoria: Academica.
- Coetzee, Anna E.** 1989. *Uitspraakvariasie in die Afrikaans van die Johannesburgse bruin gemeenskappe: 'n vergelykende studie*. D. Litt.-verhandeling, RAU.
- Du Plessis, Hans.** 1988. *Variasietalkunde*. Pretoria: Serva Uitgewers.
- Du Plessis, L.T.** 1983. *'n Kritiese beskouing van die identifikasie van die Afrikaanse taalbewegings en hulle funksies*. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van die Oranje-Vrystaat.
- Elektroniese WAT.** 2009. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal (A-R)*. Oorsig van die Voorgeskiedenis van Die Afrikaanse Woordeboek. Buro van die WAT: Stellenbosch.
- Grobler, E. Prinsloo, K.P. & I.J. van der Merwe.** 1990. *Language Atlas of South Africa: Language and Literacy Patterns*. Pretoria: Human Sciences Research Council.
- Hugo, Daniël** (Red.). 2009. *Halala Afrikaans*. Pretoria: Protea Boekhuis.
- Kannemeyer, J.C.** 1974. *Die Afrikaanse bewegings*. Blokboeke. Pretoria: H & R – Academica.

- Kannemeyer, J.C.** 1988. *Die Afrikaanse Literatuur 1652 – 1987*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Kotzé, E.F.** 1983. *Variasiepatrone in Maleier-Afrikaans*. Ph.D.-verhandeling, Universiteit van die Witwatersrand.
- Liebenberg, Otto.** 2009. Openingstoespraak gelewer op 12 Augustus tydens die *Von Wielligh 150-huldigingsprogram* by die Nasionale Afrikaanse Letterkundige Museum en Navorsingsentrum (NALN) in Bloemfontein. (Ongepubliseerde aantekeninge).
- Links, Tony.** 1989. *So praat ons Namakwalanders*. Kaapstad: Tafelberg.
- Louw, S.A.** 1941. *Taalgeografie. Inleidende gedagtes oor Dialekstudie*. Pretoria: J.L. van Schaik Uitgewers.
- Louw, S.A.** 1959. *Afrikaanse Taalatlas*. Universiteit van Pretoria. Pretoria: Aurora Drukkers.
- Muller, C.F.J.** 1990. *Sonop in die Suide – geboorte en groei van die Nasionale Pers 1915 – 1948*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Nieuwoudt, H.P.** 1990. *Variasie binne Oranjerivier-Afrikaans*. D. Litt.-verhandeling. PU vir CHO.
- Pienaar, E.C.** 1926. *Die Triomf van Afrikaans*. Kaapstad: Nasionale Pers.
- Rademeyer, J.H.** 1938. *Kleurling-Afrikaans. Die taal van die Griekwas en die Rohoboth-Basters*. Amsterdam: N.V. Swets & Zeitlinger.
- Schoonees, P.C.** 1922. *Die prosa van die tweede Afrikaanse beweging*. Amsterdam: De Bussy.
- Schoonees, P.C.** (hoofred.). 1950. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal, A-C*. Pretoria: Die Staatsdrukker.
- Schoonees, P. C.** 1958. *Rondom die woordeboek*. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Van Rensburg, M.C.J.** (projekleier). 1984. *Finale verslag van 'n ondersoek na Afrikaans van die Griekwas van die tagtigerjare*. U.O.V.S.
- Van Rensburg, M.C.J.** (red.) e.a. 1988. *'n Verkenning van Afrikaans*. Bloemfontein: Patmos.
- Von Wielligh, G.R.** 1917. Die laaste snikke van Maleis-Portugees aan die Kaap. *Die Brandwag*, Oktober 1917.
- Von Wielligh, G.R.** 1922. *Eerste skrywers of laaste stem en naklank uit die Genootskap van Regte Afrikaners*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Von Wielligh, G.R.** 1925. *Ons Geselstaal. 'n Oorsig van gewestelike spraak soos Afrikaans gepraat word*. Pretoria: J.L. van Schaik.

Note

1. Die Von Wielligh-van het 'n spellingverandering in die nageslagte ondergaan.
2. Hugo 2009: 66 verwys ook na Smith se vroeëre leksikografiese werk, onder andere as mederedakteur van die *Afrikaanse Woordelys en Spelreëls* van 1917 saam met T. H. le Roux en D.F. Malherbe; ook

die feit dat hy na sy aanstelling in 1919 as eerste professor in Afrikaans by die Universiteit van Stellenbosch ywerig woordelyste opgestel het en in der waarheid alreeds in 1911 daarmee begin het tydens sy Londense studentejare. (Vergelyk Hugo, 2009: 66 & 76 – 77.)

3. Aangesien die AWS 'n riglyn ten opsigte van Standaardafrikaans is en daar oor die opname van hierdie lys 'n polemiekie ontstaan het, is die lys met Omgangsafrikaanse woorde grotendeels uit die nuwe AWS, wat in 2009 verskyn het, weggelaat.